

TARİH VE KÜLTÜR KAYNAĞI OLARAK HASB-İ HÂLLER*

Doç. Dr. H. Dilek BATİSLAM*

ÖZ: Genel olarak divan edebiyatında şairin, kendi durumunu ve hâlini anlattığı şiirlere hasb-i hâl denilmekle birlikte, divan şiiri geleneğinde farklı biçim ve içerik özelliklerine sahip hasb-i hâl örnekleri de bulunmaktadır. Hasb-i hâllerin, divanlarda hasb-i hâl başlığı altında değişik nazım şekilleriyle yazılanlarının yanı sıra divanların dışında bağımsız olarak mesnevi nazım şekliyle yazılmış olanları da vardır.

Çeşitli hasb-i hâl örneklerine bakıldığında hasb-i hâllerde şairlerin kendi durumlarından ya da toplumun durumundan şikâyet ettikleri, farklı iş ve meslek gruplarından kişilerin, tiplerin eleştirisine yer verdikleri görülür. Bu yönleriyle hasb-i hâller toplumsal eleştiri, toplumda görülen aksaklıklar, toplumun ve insanın geçirdiği değişim, çeşitli meslekler konusunda bilgi içermeleri, yazıldığı dönemin sosyal hayatını aydınlatmaları bakımından zengin içerikli eserlerdir. Sıralanan özellikleri dolayısıyla hasb-i hâller; hem divan şiirinin toplum hayatıyla olan yakın ilgisini göstermekte hem de tarih ve kültür kaynağı olarak yararlanılabilecek nitelikler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasb-i hâl, divan şiiri, tarih, kültür

History and Cultur Source Like “Hasb-i Hâl”s

ABSTRACT: Generally, in Divan literature poet treated himself, his state and psychological condition in a poem called hasb-i hâl, in the tradition of Divan poetry; there are hasb-i hâl examples with different style and content properties. In divans under the heading of “hasb-i hâl”s, some “hasb-i hâl”s are written with different verse type, in addition to, some are written with the style of mesnevi verse, independent from divans.

---

* 11-13 Mayıs 2005 tarihleri arasında Gazi Üniversitesi Gazi Türkiyat Araştırmaları Merkezi'nin Ankara'da düzenlediği I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunda sunulan bildirinin makale hâline getirilmiş şeklidir.

* Çukurova Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. Adana, batislam@cu.edu.tr

If we look to various examples of “hasb-i hâl”s, we will discover poets’ complaint about their own states or society’s condition, people criticisms from different occupation and job groups. With these directions “hasb-i hâl”s are rich contents work of arts, including social criticisms, social disorganizations, society’s’ and humans’ metamorphosis, including various informations, with illuminative features of social life in its written period. Indirectly with these classified features, “hasb-i hâl”s carry beneficial qualities both showing the close attention to social life, and like historical and cultural sources.

Key Words: Hasb-i hâl, divan poetry, history, culture

Divan şairleri günlük hayat gerçeklerini gözlemleyerek, yeniden yorumlayarak şiirlerine aktarmışlardır. Divan şiiri çeşitli bilim dallarına, bilimsel çalışma ve inceleme alanlarına, kültür tarihine ışık tutan bazı kanıtları pekiştirip destekleyen bazen de başlı başına belge niteliği taşıyan verilere sahiptir. Divan edebiyatı dönemine ait edebî eserlerde eserin yazıldığı zamana çeşitli yönlerden ışık tutan bilgilere rastlamak mümkündür. Bu nedenle söz konusu eserlerin sadece edebî ürünler olarak değil, tarih ve kültür kaynağı olarak da değerlendirilip incelenmesi gerekir. Böylece geçmişe ışık tutacak, diğer çoğu kaynaktan rastlanmayacak türde bilgiler elde edilecektir. Osmanlı dönemi Türk kültürünün özelliklerinin belirlenebilmesi açısından divan şiiri önemli ve değerli bir kaynaktır (Şentürk 1993/a: 175-188; Şentürk 1993/b: 8-10; Aylar 1995: 10-11, 22; Yılmaz 1998: 643-650; Dilçin 1999: 618-626; Öztoprak 2000: 155-168; Sefercioğlu 2002: 664-681).

Edebiyat ve tarih birbirinden yararlanması gereken iki bilim dalıdır. Tarih bilgisi olmadan edebî eserler anlaşılamaz. Edebî eserlerdeki kimi bilgiler de sosyal tarih açısından değerlendirilmezse tarihe ait bilgiler sınırlı kalır ve gerçekçi olmaz. Bu nedenle tarihin edebiyata, edebiyatın da tarihe dayanması gerekir. Her iki alanın birbirlerinden alacakları çok şey vardır (Pala 2000: 141-154).

Tarihçi belgelere dayalı değerlendirmeler yapar. İnsan psikolojisi ve sosyal hayat çoğu zaman belgelere geçirilmediği için, çeşitli olaylar karşısında insanların ne gibi tepkiler verdikleri tarih bilgileri arasında yer almaz. Günümüzde gelişen modern tarih anlayışında ise, tarihi ele alan eserlerde sosyal yapı ve insana ilişkin bilgiler de dikkate alınarak çağdaş tarih yazma yöntemleri uygulanmaktadır. Bu yöntemle yazılacak tarih konulu eserler için, edebî eserler malzeme sağlayacak önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Edebî eserlere tarih yazımında yararlı olabilecek ya da sosyal tarihe ışık tutabilecek bilgiler açısından bakmak gerekmektedir.

Toplum yaşamına ait bilgiler açısından değerlendirildiğinde hasb-i hâllerin de bu bilgiler yönünden bir hayli zengin olduğu görülmektedir.

Hasb-i hâllerde toplumsal yozlaşma ve insanların yaşamında çeşitli aşamalarda karşılaşılan aksaklıklar, adaletsizlikler, haksızlıklar vb. sorunlar üzerinde durulur. Bütün bunların yanı sıra insan ilişkileri, devlet memurlarının görevlerini yapma biçimleri, resmî işlemlerin yürütülmesi, toplumun değişik kesimlerinden insanların yaşam ve çalışma koşulları, toplum yaşamının değişik özelliklerine ilişkin konularda fikir verici bilgiler de yer almaktadır. Hasb-i hâllerde bulunan bu özellikler divan şiirinin, divan edebiyatının toplum yaşamından uzak olmadığı görüşünün doğruluğunu da ortaya koymaktadır.

Hasb-i hâl, karşılıklı konuşma, sohbet, konuşup dertleşme, hâlini bildirme vb. anlamlara gelmektedir. Divan edebiyatında, şairlerin genellikle kendi durumunu anlattığı, içinde bulunduğu koşullarla ilgili şikâyetlerini, sıkıntılarını dile getirdiği şiirlerin adı hasb-i hâldir (TDEA 1981: C. 4, 135). Hasb-i hâl türü şiirlerde şairler daha çok kendi durumlarını anlatmakla birlikte, toplumun değişik kesimlerinden kişilerin ve çeşitli meslek sahiplerinin hâllerini de anlatabilirler. Hasb-i hâller arasında farklı içerik özelliklerine sahip örnekler bulunmaktadır. Bu tür şiirlerde, şairler kimi zaman farklı biçim ve içerik özelliklerine yer verdikleri gibi değişik başlıklar ya da adlar da kullanabilirler. Hasb-i hâllerin bağımsız bir eser olarak mesnevi ya da başka nazım şekliyle yazılmış örnekleri, mesneviler içerisinde yer alanları ve bunların yanı sıra divanlarda bulunan çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış örnekleri vardır (Batislam 2004: 15-17).

Söz konusu hasb-i hâl çeşitlerinden mesnevi biçiminde ya da başka nazım şekilleriyle yazılmış; toplumda farklı meslek ve konuma sahip kişilerin hasb-i hâllerinin anlatıldığı örneklerle şairlerin kendilerini anlattıkları örneklerin dil, anlatım ve içerik bakımından aynı özellikleri taşımadıkları görülür. Şairler, kendileriyle ilgili olmayan hasb-i hâllerinde toplumun hemen her kesiminden çok sayıda kişi, meslek ve tipi söz konusu ederler. Örneğin: Gelibolulu Âlî'nin değişik meslek gruplarının hâllerini anlattığı hasb-i hâlinde padişah, vezir, bilgin, bey, defterdar, şeyh, şair, imam, hatip, tüccar, hoca vb. her meslekten insan ele alınıp içinde buldukları duruma ilişkin değerlendirmeler yapılır (Aksoyak 1999: 454-475).

Aynı özellikler Sâfi'nin Hasb-i hâlinde de vardır. Sâfi de hasb-i hâlinde muhasip, mültezim, çavuş, divan katibi, yeniçeri, acemi oğlan, sipahi, vergi memuru, şahne, müderris, kadı, âlim, imam, hatip, müezzin, şeyh, sûfi, zengin, yoksul, dükkân sahibi, sâzende, esrarkeş vb. değişik mesleklere ve farklı toplumsal konumlara sahip kişilerin hâllerini anlatır. Daha hacimli olan bu tür eserlerde halka yönelik bilgiler hayli fazladır. Bireysel ve toplumsal sorunların hemen her türüne yer verilmiş, okuyucunun anlatılanlardan ders alması, kıssadan hisse çıkarması amaçlanmıştır. Toplumun sahip olması gereken ahlâkî değerler üzerinde durul-

muş, nasihatnâme türü eserlerdekine benzer anlatım yolu seçilmiştir (Batislam 2003: 103-106).

Kendilerini anlattıkları hasb-i hâllerde ise şairler, toplumun her kesiminden insanların sorunlarından çok kendi karşılaştıkları sorunlar ve bireysel sıkıntıları üzerinde durmuşlardır. Toplumda yaşanan sorunları kendi sorunları hâline geldiği ölçüde önemli görmüşlerdir. Halkı eğitmek ya da sorunların çözümüne katkı sağlamak, tavsiyelerde bulunmak gibi bir kaygıları yoktur. Kendi hâllerine ilişkin durum tespiti yapıp, yaşadıkları sorunları belirtip, çeşitli konulardaki şikâyetlerini anlatmakla yetinmektedirler. Halka seslenmedikleri için dil ve anlatımları da değişmektedir. Şairlerin bu tür eserleri yazmaktaki amaçları, içinde buldukları olumsuz durumlardan, yaşadıkları sorunlardan yöneticileri ve devlet adamlarını haberdar etmektir.

Üzerinde duracağımız hasb-i hâller sıraladığımız farklı hasb-i hâl örneklerinin son grubunda yer alan, divan şairlerinin divanlarında bulunan, farklı nazım şekilleriyle yazılmış, kendi durumlarından söz ettikleri hasb-i hâl başlıklı şiirlerdendir. Taradığımız divanlar arasında Cem Sultan, Fuzûlî, Gelibolulu Âlî, Bağdatlı Rûhî, Nâbî, Nâilî, Nef'î, Kânî, Hasan Ziyâî, Lebîb-i Âmidî ve Diyarbakırlı Sa'îd Paşa divanlarında hasb-i hâllere rastladık. Ancak bu hasb-i hâllerin bir kısmı daha önce incelenmiş olup incelenmeyenleri de birbirinden farklı özellikler taşıdığından aynı yüzyıla ait, çok hacimli olmayan ve benzer özellikler taşıyan, üç şairden seçtiğimiz beş örneği değerlendirdik. İnceleyeceğimiz hasb-i hâl örnekleri aşağıda başlıkları verilerek sıralanmıştır:

1- Manzûme-i Hasb-i Hâl ve Sitâyîş-i Seyyid Mehmet Gâzî:

Fuzûlî Divanı'nda yer alan kaside nazım şekliyle yazılmış 46 beyitlik şiirdir. Aruzun Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feilün (Fa'lün) kalıbıyla yazılmıştır. Kasidenin ilk 16 beytinde şair içinde bulunduğu durumu anlatır. 16 ve 17. beyitte kendisine bir mektup geldiğinden söz eder. 17. beyitten sonraki 6 beyitte mektubun tasviri yapılır. Sonrasında Seyyid Mehmet Gâzî'nin övgüsüne geçilir. Kasidenin nesip bölümünde bulunan ilk 16 beyit hasb-i hâl özelliği göstermektedir.

Fuzûlî hasb-i hâl beyitlerinde öncelikli olarak hâlini, sıkıntı içinde olduğunu anlatır. Yalnızlığından, çaresizliğinden, yaşadığı çevredeki insanların ilgisizliğinden şikâyet eder. Şair,

Bir diyâr içreyim ki halkından
Eylemez hiç kim bana pervâ

Kimse yok derdim eylesem izhâr
Eyleyem andan iltimâs-i devâ

(Fuzûlî D. K.21, b.15-16, s.81)¹.

beyitlerinde yaşadığı yerdeki insanların hiçbirinin kendisiyle ilgilenmeyi-
şinden, derdini anlatıp yardım isteyebileceği kimse olmayışından yakınır.

Ayrıca,

Lâ'1-veş taş içindedir vatanım
Gül kimi hârı kılmışım me'vâ

(Fuzûlî D., K.21, b.17,s.81).

beytinde de yaşadığı coğrafya hakkında bilgi verir.

Kılmazam kâr ü bâr-i âleme meyl
Çekmezem azl ü nasb için kavgâ

(Fuzûlî D., K.21, b.7, s.80).

beytinde de şair, dünyanın yükünün ve kazancının peşinde olmadığını, bir memuriyete tayin edilme ya da memuriyetten alınmanın kavgasını yapmayacağını dile getirir. Bu yolla dünyada yaşadığı mekân ve önemli görevlere atanmak ya da bu görevlerden alınmak gibi durumlardan çok etkilenen, şikâyet edecek bir yaradılışa sahip olmadığını, kanaatkâr bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyerek bir bakıma yazdıklarının çıkar ve mevki kaygısıyla yazılmadığını da vurgulamış olur.

Yukarıda verdiğimiz örnek beyitlerden ve şiirin diğer beyitlerinden Fuzûlî'nin içinde bulunduğu durum, çevresindeki insanların ilgisizliği, derdini, sıkıntılarını anlatabileceği kimse bulunmayışı, dünya malına ilgi göstermediği, memuriyet istemediği, memuriyete atanma kaygısı içinde olmadığı, yaşadığı coğrafyanın özellikleri ve o dönemde memuriyetlere atanma ya da memuriyetten alınma gibi durumların bazı sıkıntıları olduğu hakkında bilgi ediniyoruz. Bu bilgiler Fuzûlî'nin durumu, sıkıntıları, yaşadığı yer ve çevresindeki insanların davranış özellikleri hakkında ipucu niteliği taşımakta olup şairin biyografisine az da olsa katkı sağlayıcıdır.

2-Müsemmen-i Bî-Misâl Der-Hasb-i Hâl:

Gelibolulu Âlî'nin mütekerrir müsemmen nazım şekliyle yazılmış ve aruzun Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün veznindeki VI bentlik şiiridir. Âlî, bu şiirde hayat koşullarından, çektiği sıkıntılardan, hayatının zorluklarından söz eder. Özlediği hayat biçiminin nasıl olduğu

¹ Beyit örneklerinin alındığı divanların künyeleri kaynakçada verilmiştir. Beyit ve sayfa numaraları kaynakçada belirtilen eserlere ait olup örneklerin imlasında örneğin alındığı kaynağın imlasına bağlı kalmıştır.

konusundaki düşüncelerini dile getirir. Özellikle her bendin sonunda tekrarlanan:

Niçe issi sovuk çekdüm su gibi niçe yir gezdüm
Usandum hâsılı ey dil yiter gezdüm yiter gezdüm
(Gelibolulu Âlî D., s. 411-412).

dizelerinde şairin, sık sık yer değiştirmekten, akar su gibi durmadan farklı yerleri gezip dolaşmaktan bıktığını anlattığı görülür.

Vücûdum mülketinden özge bir bellü mekânım yok
Yirüm yurdum diyârım yok ‘ıyâlüm hân mânım yok
Muhassal nısf-ı ‘ömrüm geçdüğince hiç gümânım yok
Bu hâlümle yine şehrumde nâmım yok nişânım yok
(Gelibolulu Âlî D., s.412).

dizelerinde de ev, aile sahibi olamamasından, ömrünün yarısını oradan oraya gönderilerek tüketmesinden, fedakârlık ederek çalışmasına rağmen yaşadığı yerde kimsenin kendisini bilip tanımadığından, umduğu ilgi ve itibarı görmeyişinden yakınır. Memuriyet görevi dolayısıyla oradan oraya tayin edilerek âdeta sürgün hayatı yaşadığını belirten şair dolaylı olarak sık sık yer değiştirmesine neden olmayacak sabit bir görev ister.

Yiter oldum bu yâd illerde derd ü gussa pâ-mâli
Felek el virse teskîn idebilsem tab‘-ı meyyâli

Dil-i dîvânenün de muntazamca olsa ahvâli
Muhassal her taraftan baht u devlet kılsa ikbâli

Huzûr itsem otursam meyüm içsem turmasam hâlî
Hemân işüm gücüm ‘iş olsa ‘işret olsa ‘Âlî
(Gelibolulu Âlî D., s. 412).

dizelerinde ise şair, bilmediği, yabancı olduğu yerlerde dert ve üzüntüyle ayak altı olmaktan bıktığını, feleğin de yardımıyla birçok şey isteyen, sıkıntılar içindeki yaradılışını huzura kavuşturmayı arzuladığını, her yönden bahtının, kaderinin iyiye gitmesini dilediğini, huzur içinde yiyip içerek, boş durmadan, işi gücü eğlence ve yeme içme olan mutlu bir hayat hayal ettiğini dile getirir. Aslında şair, bütün bu söyledikleriyle taşrada sürekli gezip dolaşarak çalışmak yerine merkezde rahat yaşayabileceği bir göreve sahip olma isteğini de ima eder.

3-Kıt‘a Der-Hasb-i Hâl-i ‘Âlî Beg:

Gelibolulu Âlî’nin kendi hâlini anlattığı hasb-i hâli Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feilün (Fa‘lün) vezniyle ve Kıt‘a-i Kebîre nazım şekliyle yazılmış olup 24 beyitten ibarettir.

Gelibolulu Âlî bu hasb-i hâlde Kayseri’de iki dönem mirlivâ (sancak beyi) olarak görev yaptığını anlatır. Birinci dönem beyliğinin 28 gün, ikincisinin ise 42 gün olduğunu söyler. Bu durumu duyan bir kişi, toplam 70 gün beylik yapan Âlî için “Doğrusu çok beylik etmiş” der.

Fi’l-hakîka zamâne beglerinüñ
Böyledür ser-nüvişti ey dâna

Çıkmanın yola kimi ‘azl olunur
Yarı yoldan döner kimi mahzâ

Ekseri tersine egerler atın
Ardın alan garîmi gözler hâ
Tâ ki varmaya kendüden öñdin
Mansıbın iştirâ iden husemâ

(Gelibolulu Âlî D., b.7-10, s.1388).

beyitlerinde, zamanın beylerinin alın yazısından söz eden şair; kiminin daha yola çıkmadan azledildiğini, kiminin de yarı yoldan döndüğünü anlatır. Göreve giden çoğu kişinin ise, atını tersine eyerleyip arkasından gelen düşmanlarını gözlemek zorunda kaldığını, böylece belki kendisinden önce mansıbını satın alan hasımlarının gitmesini engelleyebileceğini düşündüklerini belirtir. Göreve başlayan kişinin daha başlar başlamaz ne zaman görevden alınacağını düşünüp bunun üzüntüsünü yaşadığını, kimi zaman da memuriyet verilen kişi görev yerine ulaşmadan görevden alındığını, beylerin beyliklerinin gün hesabı yapılabilecek kadar kısa sürebildiğini söyleyerek, memurların içinde bulunduğu sıkıntıları ve genel olarak yaşadığı dönemde devlet memuriyetlerinin hangi şartlarda elde edildiğini, bozulan düzeni gözler önüne serer. Makamların, memuriyetlerin para karşılığı satıldığına, memurların ne tür sorunlarla karşılaştığına dikkat çekerek, onların kimi sorunlarını dile getirir ve döneminin koşullarını yansıtır. Ayrıca sık sık görev değiştirmenin devlet düzenini aksattığını, memurların yararlı olamadıklarını söyler. Şair, bu olumsuzlukları anlatırken başına gelenlerden şikâyet etmekte ve belki de yine kendisinin daha rahat yaşayabileceği bir göreve getirilme isteğini dile getirmektedir.

4- Hasb-i Hâl-i ‘Âli Beg:

Gelibolulu Âlî Divanı’nda bulunan hasb-i hâl kıt’a-i kebîre nazım şekliyle yazılmış olup vezni Feilâtün (Fâilâtün)/ Feilâtün/ Feilün (Fa’lün)’dür. Şiir 29 beyittir. Bu hasb-i hâlde de Âlî, hak ettiği değeri ve ilgiyi görememenin üzüntüsü içinde olduğunu söyler. Şair kendince bir durum değerlendirmesi yapıp vasıflarını gözden geçirir ve kendisine haksızlık edildiğini düşünür.

Âşnâ defterine el urdum
Zîr ü bâlâsını gördüm cem‘â

Ekseri rütbe-i ‘ulyâyâ karîn
Lîk ben hâk-i mezelletde hebâ

Kimi sultân-ı Mısır Yûsufvâr
Kimi beglerbegi ben mîrlivâ

Hıdmetümle geçinüp fahr idinen
Hıdmet emritme makâmında baña

Fazl u ‘irfâna ise ragbet yok
Agniyâ kısmına mâ‘il dünyâ
(Gelibolulu Âlî D., b.5-9, s. 1391).

Sayılr yine kemâlüm noksân
‘Aybolur sanki baña fazl ü nühâ

Sadr-ı a‘lâda edânî şâdân
Kaldum ayakda işüm hüzn u bukâ
(Gelibolulu Âlî D., b.13-14, s. 1391).

beyitlerinde anlattığına bakılırsa Âlî, bir gün yalnız başına düşünürken tanıdıklarını hatırlar. Tanıdıklarının büyük bir bölümünün yüksek rütbelere yakın olduklarını görür. Aralarında en zor durumda olan kendisidir. Kimi Yusuf gibi Mısır sultanı, kimi beylerbeyi olmuştur. O ise, mirlivâdır. Hizmetiyle geçinip övünenler ona emrecek makama gelmişlerdir. Dünya zenginlere meyletmektedir. Fazilet ve irfana rağbet yoktur. Alçaklar yüce makamlarda mutlu olurken Âlî, hüzn içinde ağlayarak, oturacak makam bulamayıp ayakta kalmıştır.

Şair, bu şiirde toplumsal değerlerin değişip alt üst olduğundan, kendisinin pek çok özelliğe sahip olduğu hâlde hak ettiği görevi alamayışından, çoğu kişinin hak etmediği hâlde iyi görevlere getirildiğinden, görevlendirmelerde liyakate önem verilmeyişinden şikâyet eder. Kendisine haksızlık edildiğini düşündüğü için sahip olduğu özellikleri sıralayıp daha iyi görevler alması gerektiğini hissettirmeye çalışır. Ancak şairin kendi durumuyla ilgili bireysel şikâyetleri, sadece kendisinin haksızlığa uğradığını değil, toplumsal düzenin bozulduğunu da göstermektedir:

Devr-i gîfî ne ‘aceb ‘aksinedür
Kâmil alçakda erâzil vâlâ

(Gelibolulu Âlî D., b.17, s. 1391).

Bahtı gör yine yirüm pest u hazîz
 Düşmenüñ mertebesi evc-i ‘ulâ
 (Gelibolulu Âlî D., b.22, s. 1392).

Bunca fazl ile yirüm saff-ı ni‘âl
 Cehl ile rütbesi gayruñ ‘ulyâ

‘Âlim ü kâmile rif‘at lâzım
 Çünkü göklerde ola cây-ı hümâ

Girü kaldum katı korkum bu durur
 Olmayam rütbe-i ‘ulyâya sezâ
 (Gelibolulu Âlî D., b.26-28, s. 1392).

beyitlerinde de şair, dünyanın garip şekilde döndüğünü, olgun kimsenin alçakta, en rezillerin yüksekte olduğunu, bahtının kendisinin alçakta kalmasını düşmanın ise yüksekte olmasını sağladığını, bunca fazilet sahibi olmasına rağmen kendisine en aşağı yerde oturmanın düştüğünü, cahil olmasına rağmen başkalarının rütbesinin yükseldiğini, ilim sahibi, değerli kimselerin Hümâ kuşu gibi gökleri yer edinmesi gerektiğini, geri kalmaktan ve yüksek bir rütbeye ulaşamamaktan korktuğunu söylemektedir. Âlî, devlet düzeninin gerektiği biçimde işlemediğini düşünmekte ve kendisine hak ettiğine inandığı, iyi bir görev verilmeyeceği endişesini taşımaktadır.

Gelibolulu Âli Divanı’ndan seçtiğimiz farklı nazım şekilleriyle yazılmış üç hasb-i hâl örneğinden birincisinde şair daha çok kendi içinde bulunduğu durumdan ve hayallerinden, beklentilerinden söz ederken, diğer iki örnekte ise, kendi durumu ve buna bağlı olarak devletin içinde bulunduğu durumla ilgili değerlendirmeler yaparak devlet düzeninin işleyişiyle ilgili sorunları ortaya koyar.

5- Kasîde Der-Hasb-i Hâl-i Zamâne Gofte Şud:

Bağdatlı Rûhî’nin 33 beyitlik kasidesi olup, Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün vezniyle yazılmıştır. “Eksilmede” redifli bu kasidesinde şair, redif kelimesinden de anlaşılacağı gibi kendi hayatından ve toplum hayatından eksilip gidenleri, değişen, yok olan, bozulan değerleri söz konusu etmektedir. Döneminin sosyal yaşantısına ve toplumun içinde bulunduğu duruma ışık tutmaktadır.

Bâdedür gerçi devâ-yı derd ü gam ammâ ne sûd
 Devrimizde ehl-i derd artup devâ eksilmede

Ey dirîgâ ekseri halkuñ cefâ üstindedür
 Bu vefâsuz dehrden ehl-i vefâ eksilmede
 (Bağdatlı Rûhî D., b.8-9, s. 51).

Câhilûñ kadri terakkîde temâşâ bundadır
 Kâmilûñ âsâyîşi subh u mesâ eksilmede
 (Bağdatlı Rûhî D., b.16, s. 52).

beyitlerinde şair, “Derdin devâsı içkidir, ancak onun da faydası yoktur. Çünkü zamanımızda dertli insanlar çoğalırken, çare eksilmektedir, ne yazık ki, halkın büyük bir bölümü sıkıntı çekmektedir, vefasız dünyada vefalı insanların sayısı azalmaktadır, cahilin değeri yükselmede, olgun insanın sabah akşam rahatı, huzuru kaçmaktadır, bakıp seyredilecek şey budur” der. Vefasızlığın arttığını, cahilin değer kazandığını anlatan şair, eksilen değerlerden duyduğu üzüntüyü, rahatsızlığı dile getirir.

Ekseri kâdılaruñ rüşvet tarîkin tutmada
 Hürmet-i şer‘-i resûl-i müctebâ eksilmede
 (Bağdatlı Rûhî D., b.20, s. 52).

beytinde de şair, kadıların büyük bir bölümünün rüşvet alma yolunu tuttuğunu ve seçkin peygamberin dinî hükümlerine saygı kalmadığını söyler. Burada söz konusu edilen rüşvet sorunu en temel toplumsal sorunlardan biridir.

Kime ‘arz itsûñ bir ehl-i derd varsuñ müşkilin
 Dehrden müşkil bu kim müşkil-güşâ eksilmede
 (Bağdatlı Rûhî D., b.25, s. 52).

beytinde ise, dertli insanın derdini anlatacağı kimse olmadığını, asıl zorluğun her geçen gün sorun çözecek insanların dünyadan azalması olduğunu anlatır.

Güher-i bahr-i suhen ayakda mânend-i hazef
 Şâ‘irûñ kadrin bilür ehl-i sehâ eksilmede
 (Bağdatlı Rûhî D., b.27, s. 52).

beytinde de “Söz denizinin incisi toprak testi gibi ayakta, şairin kıymetini bilen cömert kişiler azalmakta” diyen şair, güzel sözün ve şairin değerinin yeterince bilinmediğini belirtir.

Bir tükenmez rızkdur zâd-ı kanâ‘at ‘ârife
 Yoksa halkuñ âb u nânı dâ‘imâ eksilmede
 (Bağdatlı Rûhî D., b.31, s. 52).

beytinde de şair, “Kanaat azığı ârif için bitip tükenmeyen bir rızktır, ama aslında halkın suyu ve ekmeği her geçen gün eksilmede” derken insanların ancak kanaat sahibi olmakla yaşamlarının mümkün olduğunu anlatır.

Örnek beyitlerden de anlaşılacağı gibi şair, dert sahiplerinin her geçen gün artmasını, devanın azalmasını, vefasız dünyada vefa sahiplerinin her geçen gün eksilmesini, cahile değer verilip olgun insanların huzursuz edilmesini, kadıların rüşvet almasını, şer'î hükümlere saygı kalmamasını, adaletin şer'î hükümlere göre değil rüşvete göre işleymesini, dert sahibinin derdini anlatacağı kimseyi bulamayışını, geçen zamanla birlikte şikâyetleri dikkate alacak kişilerin bitmeye başlamasını, şairlerin değerini bilenlerin her geçen gün azalmasını, şairlerin sanatlarının değerini yitirmesini, kanaatin arifler için azık olması, halkın her geçen gün yoksullaşmasını, dostluk ve arkadaşlığın, mutluluğun bitmesini eleştirmektedir. Şairin gönlü dert ve gamla doludur. Dost meclislerinin de eski tadı kalmamıştır.

Divan şiirinin artık ömrünü doldurduğu XX. yüzyılın başlarında bile hasb-i hâl örneklerine rastlanmaktadır. Meselâ Tokat'ta doğup daha çok Sivas'ta yaşayan ve nihayet 1909'da İstanbul'da intihar ederek hayatına son veren **Mütevellizâde Ömer İhya** (Polat 2005:25-27, 29-30) da *Darabât-ı Aşk* adlı Divan edebiyatı geleneği içinde değerlendirilebilecek eserindeki "Hasb-i hâl" başlıklı şiirinde, kendisinin doğum tarihini (hem resmî ve hem de gerçek şekliyle), doğum yerini, atalarını, çocuklarını, Sivas'a göç edişini, buradaki vazifelerini sayıp döktükten sonra şairliğinden bahseder:

Bakılsa rahş-rân-ı arsağâh-ı şâiriyyetim
Gelince raht ü bahta iş ne çâre ki piyâdeyim

Eğerci âb ü tâb-ı lûtfu meşrebimce görmedim
Riyâz-ı ilm ü şi'rde nihâl-i bâr-dâdeyim

Vücûh-ı imtiyâzda tefevvukum var eksere
Edip nazâr bu hâlete sipâs-ı kibriyâdayım

Celâl ü fazl-ı Rabb'a mazhariyetim neticesi
Gehî sürûr-ı subh u gâhî mihnet-i mesâdayım

Nesîm-i bûy-ı dil-rübâ gelir diye nefes nefes
Fezâ-nişîn-i hasretim güzergeh-i sabâdayım

Zamânımız zamân-ı irtikâ-yı ilm ü ma'rifet
Şeh-i cihânımız **Hamîd-i sâni**'ye duâdayım
(Polat 2005: 268)

İhya, bu beyitleriyle, şairliğine lâyık bir konumda bulunmadığından dert yanmakta ve devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e duacı olduğunu da vurgulamaktadır.

SONUÇ

16. yüzyıl divan şairlerinden üçüne ait, incelediğimiz beş hasb-i hâl örneği şairlerin kendi içinde buldukları durumları anlattıkları örneklerdendir. Bu örneklerde şairlerin hem kendi içinde buldukları durumdan hem de toplumun durumundan şikâyet ettikleri görülmektedir.

Şikâyetlerin dile getirilmesinin yanı sıra şairlerin hayatına ve yaşadıkları döneme ilişkin bazı bilgilere de yer verilmiştir. Örneğin; şairlerin içinde buldukları sosyal koşullar, aldıkları görevler, memuriyetlerle ve rüşvet alınmasıyla ilgili sorunlar vb. gibi.

Hasb-i hâllerde şikâyet konusu olan durumlar ya da sorunlar çeşitlilik göstermektedir. Bireysel ve toplumsal bazı sorunlar ele alınmış özellikle de yönetimle ilgili olarak, devlet görevlerinin dağıtımında liyakate gerektiği kadar değer verilmemesi, bilgili, yetenekli idarecilerin her an görevden alınacakları kaygısıyla iyi hizmet verememeleri ve adalet sistemine rüşvetin hâkim olması gibi sorunlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bazı mesleklere ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Anlatılanlar ve dile getirilen sorunlar şairlerin hayatı ile XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun tarihî ve kültürel yapısını aydınlatıcı bilgilerdir. Verilen bu bilgilerden yola çıkarak şairlerin ve o dönem toplumunun içinde bulunduğu koşulları daha iyi değerlendirmek mümkündür.

Hasb-i hâller sosyal tarihe kaynaklık etmelerinin yanı sıra toplum sorunlarına, bireysel ve toplumsal yozlaşmaya da değinmektedir. Kişilerin davranışlarında, toplumun genelinde görülen bozulmalar ve olumsuz değişiklikler hicvedilmektedir. Dönemin sosyal ve ekonomik çarpıklıkları, değişen değerler karşısında farklı davranış biçimleri sergileyen insan tipleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Gerilemeye başlamış Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel yapısında ortaya çıkan sorunlara dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda hasb-i hâl örnekleri kişilerin, toplumun olumlu ve olumsuz yönlerini dile getirmesi, toplum yaşamının çeşitli özelliklerini yansıtan eserler olmaları nedeniyle tarihe ve kültür tarihine kaynaklık eden, değişik açılardan değerlendirilmeleri gereken eserlerdir.

Tarihle ilgili kaynaklarda verilen bilgilere göre, örnek verdiğimiz hasb-i hâllerin yazıldığı XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş gerilemeye başlamış, devlet yönetiminde çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlamasının, yönetimle, toplumsal yaşamla ilgili sorunların artmasının etkisiyle bu yüzyılda yazılmış edebî eserlerin çoğunda, tarihî kaynaklarda sözü edilen toplumsal ve idarî anlamdaki bozulma eleştirilmiştir. Edebî eserlerde de devlet memurlarının rüşvet alması, bazı devlet memurlarının çalışma koşulları, karşılaştıkları zorluklar, kişilerin rüşvet vererek mevki elde etmesi gibi çeşitli toplumsal sorunlar ve aksaklıklar üzerinde durulmuştur. Söz konu-

su bu bilgiler edebî eserlerle tarih kaynaklarının birbirlerini destekleyici, ortak kesişme noktaları olduğunun göstergesidir.

Divan edebiyatı dönemine ait metinler dikkatle incelendiğinde geçmiş dönemlerin tarihi, kültürü, meslekler, hayat tarzı, o döneme ait malzemeler ve araç gereçlerle ilgili bilgilere rastlanır. Dolayısıyla divan edebiyatı metinleri tarih, sosyal konular ve günlük hayatla olan bağlantıları dikkate alınarak da incelenmelidir. Bu tür incelemelerle divan edebiyatının sosyal hayatı ve kültür tarihini ilgilendiren, tarihi ve kültürü açıklayan boyutları da ortaya konulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKSOYAK, İ. Hakkı (1999), *Gelibolulu 'Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- AKYÜZ, Kenan-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgân Cunbur (1990), *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- AYLAR, Selçuk (1995), “Divan Şiirinde Sosyal Hayatın İzlerine Dair Birkaç Örnek”, *Dergâh*, C. VI, S. 65, s. 10-11, 22, İstanbul.
- Bağdatlı Rûhî (1287), *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2003), *Hasbîhâl-i Sâfî*, Kitabevi, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem (1999), “Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, *Türk Dili Dergisi*, S. 571, s. 618-626, Ankara.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2000), “Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Tarih ve İslâm Araştırma Vakfı*, S. 3, s. 155-168, İstanbul.
- PALA, İskender (2000), “Bir Elmanın İki Yarısı: Klâsik Şiir ve Osmanlı Tarihi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Tarih ve İslâm Araştırma Vakfı, S. 3, s. 141-154, İstanbul.
- POLAT, Nâzım Hikmet (2005), *Eski ile Yeni Arasında Mütevellî-zâde Ömer İhyâ*, Niğde Üni. Yay., Niğde
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat (2002), “Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., C.11, s. 664-681, Ankara.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1993/a), “Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, *Türk Dili Dergisi*, S. 495, s. 175-188, Ankara.
- _____ (1993/b), “Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair”, *Dergâh*, C. IV, S. 41, s. 8-10, İstanbul.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA), (1981), C. IV, “Hasb-i hâl” maddesi, Dergâh Yay., s. 135, İstanbul.

YILMAZ, Kâşif (1998), “Muasır İki Divan Şairinin Manzumelerine Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat”, *Bir Dergisi*, S. 9-10, s. 643-650, Ankara.